

כל זה עורר בי מה שאני קורא אנטיפאטיה. אבל אלה הם דברים שאין נותנים עליהם את הדעת. עשיתי כבר לין או קיץ שלם. ברחובות התהלכו תבורית של נערים. שקראו קריאות של שטנה נגד היהודים. יהודי שבא לקראתם. היו דוחקים אותו. באחת השבתות ישבתי אצל שטיבל. ונכנסו אצלו כמה אנשים מיקורי ברלין. יהודים מתבוללים. עשירים מאוד. סר פרחי על הקבוצות ברחוב. ועל הרושם המדכא שעשו עלי. אך הם ביטלו זאת בתבל פיהם. כמעשה נערים שאין להם ערך.

קדמה לזה הרבולוציה הרוסית. כמה שנים קודם לזה יצאתי מרוסיה. מתוך הרבולוציה. ובימי הרבולוציה טילטלתי הרבה מאוד ברכים. עברתי חלק גדול מרוסיה המרכזית ואוקראינה וראיתי בעיני את מעשי המהפכה. מעשי רצח יוספים על ידי הצק"ה. מאסרים. גלפתי לעיירות יהודיות. ולא פעם ערב פרעות. נסעתי ברכבות וראיתי לא פעם כיצד מוציאים יהודים מן הרכבת ויורים בהם. ולפעמים משליכים אותם בדרך הליוכה של הרכבת. עמדתי בנסיונות כאלה. וכיוון שלא כולם נתפסו ונהרגו הייתי במקרה בין אלה שניצלו. ובכן, נשאתי בלבי משא כבד מאוד גם מן הרבולוציה וגם מרחובות ברלין. ראיתי באלה טימנים מבשרי רע. אני אז כתבתי את סיפורי הרבולוציה הראשונים בספרות העברית. השתדלתי לכתוב דברים כמות שהם ולא התייחסתי לזה כאל דבר חיובי. כי אם כאל דבר שכא להחריב את העם והעיר. גם היהודים שהשתתפו במהפכה היו גורם הר"סני. אז ראיתי את הגולה לנגד עיני. עם החלומות. עם הכי סופים למהפכה. שהנער היהודי ראה בה משיחית ממש. ואני ידעתי את השווא שבות. את התחוה שבות. אני אז הייתי היחיד בין חברי שלא הלכתי לכפלה הקומוניסטית. וכשראיתי את הגולה ואת הכיסופים לגאולה. נולד בי רעיון המחזה. ואם לדבר על גולה וגאולה. אין אילן גדול להיתלות עליו מאשר שבתאי צבי.

שתי מהפכות

ה זו רואה בבעית הגאולה בעיה נצחית. שיעקרה רה בנצחיותה. הוא מדמה אותה לאופק שלעולם לא תגיע עדי. אך לעולם אותה חותר אליו. שני אלמנטים אלה מבטאים, לגביה את השלילה החיוב שבדיוק לגאולה. העם היהודי, אמר הזו. עם כל טליוותיו — ואני הישב שטעה

חיים הזו

ה הצגה "בקץ הימים" לא היתה הלהיט הגדול של "הבימה" בזמן האחרון. קהל בא. אך לא נהר בהר מוני. אם כי אין זה רק מחזה חשוב אלא גם מחזה טוב. מעניין. שהפך בבימויו של דוד לוי. להצגה מרגשת ובעלת עצמה. קשה לדעת מה הפך הצגה להצלחה. אך אם לדון. י. בקץ הימים" אפשר אולי לקבוע. שרוב הקהל הישראלי כיום אינו מגלה עניין מיוחד בהצגה. הסנסה ואף מצליחה לעסוק בבעיות הקיומיות של העם. בעיה הגלות והגאולה. הנישא הוא אקטואלי ללא ספק. הגאולה אך זה התחילה אם נתבונן במצב מפרספקטיבה היסטורית בנקטנו לשון דיבור ששטנית. הגאולה. ניתן לומר. נמצאת ללא ספק בשלביה הראשונים. והרי אנו כבר תוחים עליה וננסים לעמוד על טיבה. על התממשותה. ולא תמיד מתוך שביעות רצון מלאה. כל מי שקורא את הפכים הקטנים בעתות הימיות — שלא לדבר על היגי הדעות של מוספי השבת — יודע ודאי שלא הכל כשורה כאן. גאולה זו שנממשה ובאה. אינה בדיוק הגאולה שדימנו. כמה מן הדברים העלולים להתלות אל הגאולה. ולעוותה קיימים ומחורפים במחזהו של הזו. הלום הגאולה בתקיים כל זמן שהגאולה היתה בגדר הלום בלבד. כלומר כל זמן שהעם ישב בגולה. הקיום היהודי העצמאי והמתמשך בגולה. נתאפשר רק הידות לבן-לויית התמידית והעיקש — הלום הגאולה. הגלות וההלום מאפשרים אפוא זה את זה ויוצרים מעגל קסמים. שבירתו של מעגל זה. על ידי התגשמות הגאולה. עשויה — כפי שמסתבר ממחזהו של הזו — להרוס את הקיום היהודי בגולה. ואולי. אם באקטואליה מעוניינים אנתנו. אף את הקיום היהודי.

את בשורת הגאולה בזמן הזו עם יהדות אשכנז. כשהת קופה היא התקופה השבתאית. תופעות שונות. כמו תקווה לתחית המתים. שמיטת חובות ואריות הפאים מתוך נכונות לצאת מיד לדרך. אכן אירעו בזמן ההוא בקרב יהדות אשכנז. שנסחפה אף היא בהתלהבות בבשורתו של שבתאי צבי. התופעות הללו מתגלות גם ב"בקץ הימים". עם זאת אין זה מחזה היסטורי. אף שהאווירה היא אוטנטית. הדמויות הן בדויות וגם המאורעות בדויים. ההנחה שביסוד המחזה היא — שהתקופה לא העמידה מנהיג אחד. שבהאי. כי אם מנהיגים רבים במקומות שונים. שסחפו את העם בבשורתם. יזופא. גיבור המחזה. הוא אחד מהם. יש הקבלה בינו ובין שבתאי: גם הוא נטש את אשתו ונצא אחרת. גם סביבו נתקבצו חבורת ריקים. גם הוא נאבק ברבנים. ועוד.

הגולה והגאולה

מאת
עלי
מוהר

הרבה — עשה בחכמה רבה בעניין הגאולה: דחה אותה לביאת המשיח. לא אדם יביאנה כי אם אלוהים. משהו למען לה מן הטבע. קוסמי. ובכן. זהו בעצם העיקר. הנוצרים מאמינים שהמשיח כבר בא. אך הרי העולם לא נגאל. היהודי עשה עד הדיפך. וכאן חכמתו. כשיבוא משיח הכל יפתר. אך הכה עד שיבוא. וזהו חכמה נפלאה. אי אפשר לומר שמהפכה. או גאולה. כולם הרס. יש בה גם צד חיובי. כי הכוונה היא של רצון טוב. לתקן את העולם. לגאול. בעצם. בדרגה היו שתי מהפכות. האחת הצליחה יותר והשניה פחות. הראשונה היא הציונות. במשאבים קטנים אמנם. אך אוניברסליים. והיא הצליחה. הפכה עם שלם לעם יוצר. עובד. בונה לשון ותרבות — אלה הם דברים גדולים וחשובים עד מאוד. המהפכה השנייה. הקומוניסטית. לא הצליחה בכללה. לא גאלה. להיפך. גם שם לא הכל שלילי. אך אם אתה שוקל את הדברים ידוך רפות. הציונות הצליחה. אך האם אנשים יודעים לשמור על הישגים שהשיגו. האם לדורות הבאים תהיה בינה לכך. את הגולה יודע למעשה רק העם היהודי. שום עם לא יצר תופעה כזאת ומושג כזה. הגולה היא משהו פרמאנוטי היוצר כלים. הוי. מוסדות. עולם פנימי. הגאולה מביאה עמה פרובלמות גדולות כנגד אילו של הגולה. הציונות שללה את הגולה. אחר-העם היה אחד הראשונים שכתב על שלילת הר גולה. ואלמלא השלילה לא היה נבנה הישוב בארץ. המחזה נתן את כל הפרובלמטיקה הזאת. מצד אחד הרב. איש הגולה. וכנגדו יזופא. איש הגאולה. אדם נלהב. אכסטיאטי. מאמין שהגאולה באה. וכאן מתפתחת מלחמה קשה מאוד ביניהם. והטראגדיה היא שברב יש משום יזופא. כי גם הוא מאמין במשיח. וביופא יש משום הרב. כיוון שהיה תלמידו. הם מבינים זה את זה יפה מאוד ולכן מאבקים כה חריף.

"זה אקטואלי. כיוון שהבעיות הללו קיימות גם בימינו. בכל העולם וגם כאן. אתה לוקח פרט כמו מתירנות. אתה מוצא את זה בקץ הימים. יש דברים שמלווים מהפכה והם מחויבי מציאות. ידי. פרופסור פטרסון מאקספורד. שהוא ראש המחלקה לעברית שם. ראה פה את המחזה וכתב לי מכתב על הצד הנבואי שבו. אבל. כאמור. אין זו נבואה כי אם דברים שמלווים. כל מהפכה".

ברל כינס את הצמרת

ה זו רוצה היה כי יותר אנשים יראו את הצגה. אך הדבר אינו תלוי לדעתו במחזה. כי אם בחברה שבה הוא מוצג. פטרסון התלהב מאוד מן ההצגה. וגם אני רואה אותה כאחת ההצגות המעניינות שהיו ב"הבימה" זה שנים רבות. אני אומר זאת כאדם שנוגע בדבר. אני אמר דברים כפשוטם. כהוריותם. המחזה הזה הוא קנה-מידה לחברה שלנו כיום. החברה נמדדת לפי תפיסתה את המחזה ולפי העניין שהיא מגלה בו. כשם שגם צוואתו של כלב' האמי הגנראלית' הם קנה-המידה. המחזה בא להעיד על טיב החור הזה. והדור מקבל או שאינו מקבל.

"כשהמחזה נדפס לראשונה במאזניים. היה ברל כצנל' (המשך בעמוד 29)

תמונה מתוך "בקץ הימים" ב"הבימה"

איבוד הזהות או טשטושה לא פסח עליה. ועל כך מעידים הדיבורים הנשמעים אצלנו על "צורך בהחזרת תודעה יותר דית' על "עבריות". "ישראליות". "יהדות". כי מדינה איננה. אולי. "השגה של גוי גמור". אך לא ברור. לכאורה. אם היא השגה של יהודי גמור. המהפכה המשיחית שבמחזה מתגלית לבסוף כהסרת המשך ונוראה. עת תקוית התחיה מתחדש נעלמת ונותר רק החורבן לבדו.

למה נכתב המחזה

ב קץ הימים" הוא מחזהו היחיד של הזו. הוא כתב אותו בהשפעת הרושם המדכא שעוררו בו אדני שותם של היהודים לסכנה המרחפת עליהם מחד גיסא. ונהיילתם אחרי הלומות שזוא של גאולה לא להם מאידך גיסא. זה היה ב-1928 או ב-1929. אינני זוכר בדיוק. אמר הזו. הלכתי מפאריס לברלין. מייד כשירדתי מן הרכבת. עוררה בי העיר אנטיפאטיה. המכונית שנסעתי בה היתה גדולה. כבדה. שונה ממכוניות פאריס. הנשים הגדולות. הבתים —

רוב הציבור היהודי חושש מפני התגשמות הגאולה והדבר בא לידי ביטוי חריף בדבריו של יוסט. למשל: "האלוהים אשר גאל איתנו מידי אנטיוכוס וטיטוס הרשע הוא גאל איתנו מידי משיח". ר' למלין מרקל אומר. כי "לכך לבטננו אלפים שנה. לכך סבלנו גלות. רדיפות וגזירות רעות ויטר רים וקידוש השם. סוף נבוא ובעשה אינו מדינה... מדינה! כולי האי ומדינה... אתה השגה של גוי". יזופא רואה את הגאולה כמהפכה ללילית נגד כל המוסכמות. מהפכה בחיי האומה והחברה היהודית. שתחילתה בחיי האישיים של הפרט. סייגי המוסר המקובלים אינם קיימים עוד לגבינו. הד המשפחה. ובהמשך — כל מבנה החיים היהודי בגולה. כל אלה נועדו לחורבן. שרק הוא עשוי. לפי תפיסתו של וזי פא. להביא את העם לתחיה חדשה. אך הרס. הינתקות מכל המקובל בעבר. הם שיביאו לידי כך שהעם שנאל שוב לא יהיה אותו עם ש'כמה לגאולה. יהיה זה עם אחר. מורכב מפרטים ששינו את כל תפיסת-העולם וארחות חייהם. מרבן. שמדובר כאן בגאולה משיחית. מהפכית. הציונות לא היתה אולי משיחית. אך מהפכנות היתה ויש בה. ותהליך זה של

ה ז ז

(המשך מעמוד 12)

סוף, שהתלהב מאוד וכינס את כל צמרת ההסתדרות, בן גוריון, יבנאלי, בילינסון ועוד. זה היה בבית ברחוב מזא"ה, בין פרדסים, לפנות ערב, הוא ערך שולחן, הגיש פירות, וביקש ממני שאקרא את המחזה. הייתי נדהם. לא הייתי רגיל בכך. קראתי לפניהם את המחזה. זכאי צחק או הרבה והפריע לי, ומשום כך אני זוכרו ביהוד, אז פנה ברל ל"הבימה", הבימה מה התהלכה אז בגאווה של אנשים שבאו מן העולם הגדול לפרובינציה קטנה. הם לא קיבלו את המחזה וברל היה מאוכזב מאוד. אמנם אני צריך להודות שהניסח הוא, הראי שזה לא היה מוכן די הצורך להצגה. אחר-כך, ב-1950, הציגו זאת בבימיו של פינקל. המחזה עורר קטרוג גדול מאוד, בעיר קר מצד האידישיסטים, מראשי הצועקים היה אז לייזיק, שטען שהזו שורף את הגולה. היו גם קצת אנשים עבריים שטענו טענה זאת, והם לא הבינו שני דברים: שריפת הגלות אינה אלא מטאפורה לשלילת הנגלות. זהו אותו הדבר וזהו בעצם הציונות. שנית, הרי לבסוף הגולה נשרפה בשואה ואינה רופה נתרקנה מיהודים. הגולה נידונה לשריפה מטבע בדין תה, בין שאנו רוצים ובין שלא. אילו אז, בימים ההם, באמת שרפו את הגולה והכריחו יהודים לבוא לכאן, היה העם נידון צול מפורענות של כלית, כמובן, זוהי אך הנחה. זה לא יכול היה לקרות, אך אילו עשו כך, היו ניצולים.

המחזה לא האריך אז ימים, שמחתי מאוד שמיהרו להוריד את המחזה. מה שאין כן עכשיו, כמובן, יש כל מיני תגובות, אך יש הרבה תגובות חיוביות. באו תלמידי שמיך ניות ושביעיות מבית ספר בשער-הנגב, ראו את ההצגה ונפגשו אתי, והיתה שיחה מאוד מעניינת בינם לביתי. חבל שמוסדות אחרים אינם נוהגים כך, שהרי ההצגה פותחת לפני התלמידים עולם גדול, אנושי ויהודי, אפקים רחבים ופרובלמי מטיקה מסובכת, וכך הולכים התלמידים לציפורני החתול, לדיסקוטקים של תיאטרון הסאטירה. לכל מיני דברי הרס וג' סותרות וניבול-פה."

הזו מראה לי ספר שיצא בצרפת, העוסק ביצירתם של מחזאים חשובים בתקופתנו: אלבי, בקט, לורקה, צ'כוב, הזו, "כך זה בעולם", הוא אמר, "מובן שההצגה הזו יכולה למלא תפקיד נהוץ ומועיל בחברה שלנו, אבל יש הרבה עניינים אאלנו שעוברים כך סתם, יוסף-הולדתו המאה של ביאליק — איד הוא עובר אצלנו? כפי שהרוסים מוקירים את פישקין, אה הגרמנים את גיחה? אין לזה הד, אז אין פלא שבקץ הימים' אינו זוכה לעמדה שהיא ראוי לה."